

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО УКРАЇНЬСЬКУ ЕМІГРАЦІЮ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ В 20-30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Українська еміграція була однією з найчисленніших в Чехословаччині. Поодинокі представники інтелігенції оселилися в Празі ще наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема в роки першої російської революції. Досить великі групи українців з Галичини та Буковини (понад 1 тисяча) прибули в Прагу, Оставу та інші міста після захоплення російськими військами Галичини влітку 1914 року під час Першої світової війни.

В травні 1919 р. частина угруповань Української Галицької Армії (УГА), під тиском поляків перейшла через Карпати й опинилася на території Чехословаччини, де були розбросні та розміщені в спеціальних таборах, які проіснували до 1924 р.¹ За офіційними даними на території Чехословаччини у міжвоєнний період перебувало близько 6000 українських емігрантів.²

Новостворена чехословацька держава (жовтень 1918 р.) мала вирішальний вплив не тільки на долю чехів та словаків. Вона упродовж 20-30-х років була центром української та російської еміграції.

До недавніх часів історія української діаспори за кордоном за політичними мотивами взагалі не досліджувалася.

Дозволялося тільки розвінчувати "антинародну" діяльність українських "націоналістів", російських "білогвардійців", наклеювати їм ярлики "контрреволюціонерів", "зрадників" народу. Ігнорувався внесок української діаспори в збагаченні надбань української науки, культури, освіти, політичної думки тощо. В той же час, не можна ігнорувати тієї простої істини, що історія української еміграції тісно пов'язана як з вітчизняною історією, так і з історією країн перебування емігрантів, де українська діаспора залишила політичний слід у різних сферах соціально-економічного та політичного життя країни-реципієнта.

Тільки за останні десятиріччя, з утвердженням нового політичного мислення у підході до міжнародних проблем, активне дослідження життя і діяльності української еміграції за кордоном, в тому числі й Чехословаччині, зробив відомий український вчений Степан Віднянський.¹ І зробив це вчений на високому науковому рівні, логічно і переконливо, не обмежуючись тільки перебуванням емігрантів у Чехословаччині, він розширяє рамки свого дослідження і аналізує історію української еміграції у міжвоєнний період в контексті європейської еміграційної проблеми.

Автор статті дає ґрунтовний аналіз наукових публікацій по даній проблемі, розкриває досягнення науковців, акцентує увагу на проблемах, які ще не вирішені по вивченню і узагальненню історії української діаспори, в тому числі і у період між двома світовими війнами. Не можна не погодитися з висловом автора статті, що з початку 20-х років Чехословаччина, і зокрема Прага, була поряд з містами Харків, Київ і Львів, одним із головних центрів українського культурного, наукового та громадсько-політичного життя і практично до 1945 року залишалася найбільш активним місцеперебуванням української еміграції в ЧСР вийшло багато яскравих особистостей – представників культури, науки, які залишаються українцями за мовою і духом, зуміли внести свій, особистий внесок в літературу, науку, мистецтво, технічний прогрес зарубіжних країн і, зокрема Чехословаччини.²

На жаль теоретична та культурна спадщина української еміграції за часів комуністичного режиму опинилася в спецфондах, доступ до яких мала тільки партійна еліта, щоб використати її для "розвінчання" антинародної діяльності української діаспори за кордоном. Така доля спіткала монографії Д.Антоновича, Л.Білецького, С.Дністрянського, Д.Дорошенка, О.Колеси, М.Лозинського, Р.Ляшенка, І.Мірчука, В.Старосольського, Д.Чижевського та багатьох інших українських вчених-емігрантів.

Тільки після розпаду СРСР і проголошення незалежної, самостійної української держави та глибоких соціально-економічних змін в країнах Центральної та Південно-Східної Європи розпочався новий етап по дослідженню української

еміграції за кордоном, в тому числі й Чехословаччині. Із тисячі архівних папок було знято гриф "Цілком таємно" або просто "таємно", побачили світ і стали доступними для вчених та масового читача праці уже згаданих українських вчених-емігрантів, а також таких відомих представників наукової інтелігенції як: Л.Вінара, Т.Генчака, І.Каменецького, В.Косика, В.Кубійовича, І.Лисяка-Рудницького, В.Маркуся, Я.Рудницького та багато інших. Серед наукових видань українських емігрантів особливої уваги заслуговують такі унікальні праці як: двотомник "Український вільний університет в Празі в 1921-1931 роках", Прага 1931, монографії О.Бачковського "Т.Г.Масарик: національна проблема і українське питання", Подєбрази 1930, С.Наріжного "Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами", Прага 1924, та багато інших. Великі можливості для ознайомлення з історією української еміграції надає унікальне багатотомне видання "Енциклопедія українознавства".

Неоцінну допомогу вченим-дослідникам української еміграції в Чехословаччині надасть "Пражський український архів", фонди якого в основному зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (Київ). Ця оригінальна колекція документів була передана ще в 1945 р. урядом Чехословаччини Україні. Архівні документи цього зібрання зберігаються більш як у 500 фондах і нараховують близько 50 тис. справ.³

Таким чином завдяки політичним переминам, які стали в Європі наприкінці 80-х початку 90-х років і, особливо, після проголошення незалежності України вченим-емігрантознавцям нарешті відкрилися широкі можливості для плідної роботи з історії української еміграції. За останнє десятиріччя на Україні створено потужні наукові центри, навколо яких об'єдналися відомі спеціалісти з історії української діаспори. Це, перш за все, гуманітарні інститути Національної Академії наук України. Активізація їх роботи у вищезгаданому напрямку сприяло рішення Президії НАН України, прийняте в березня 1994 р. під час обговорення питання "Про проблеми вивчення української діаспори в установах НАН України". В прийнятому документі було зафіксовано факт зародження нового напрямку наукових

досліджень гуманітарного профілю – діаспорознавства, як однієї з пріоритетних і перспективних галузей українознавства.⁸

На сьогодні на Україні в галузі дослідження історії української діаспори за кордоном, в тому числі й Чехословаччині, особливу активність проявляють вчені Інституту соціології НАН України, в якому створено спеціалізований відділ дослідження української діаспори. Вагомий внесок в цю проблематику вносять науковці Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича у Львові, Інституту національних відносин і політології НАН України, Інституту української археології НАН України і, звичайно, Інституту історії України НАН України. До цієї благородної справи історії України НАН України. До цієї благородної справи активно підключилися колективи Центральної наукової бібліотеки ім.Вернадського, де створено спеціальний інститут дослідження української діаспори. Працівники Львівської наукової бібліотеки ім.В.Стефаника НАН України успішно працюють над дослідженням української еміграції Галичини, Буковини і Закарпаття. Заслужують на увагу змістовні статті, що регулярно публікуються на сторінках щорічника "Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки", який видає колектив Інституту історії України НАН України з 1991 року, а також матеріали з цієї тематики спільного українсько-американського журналу "Українська діаспора", який виходить на базі Інституту соціології з 1992 року.⁹

Відрадно констатувати, що за останнє десятиріччя вченими України опубліковано цілий ряд змістовних фундаментальних монографічних досліджень, написано і видруковано сотні наукових статей, захищено десятки докторських та кандидатських дисертацій, присвячених різним аспектам історії української діаспори в різних країнах світу, в тому числі й Чехословаччині. Серед них слід назвати колективну монографію, авторами якої є київські вчені В.Евтух, Е.Ковальчук, Е.Камінський, В.Трошинський.¹⁰ В ній особлива увага приділяється українській політичній еміграції, розкрито специфічні особливості її формування, практичну багатогранну діяльність, взаємозв'язок української діаспори з різними організаціями та установами України. В монографії значна увага приділяється українській еміграції в Чехословаччині.

Резонансною подією в наукових колах діаспорознавців України був вихід із друку узагальнюючої, фундаментальної монографії доктора історичних наук В.П. Трошинського.⁹ Автор оригінального дослідження вперше в українській історіографії на основі багатого фактологічного матеріалу, в основному архівних документів дає обґрунтований аналіз основних хвиль української міжвоєнної політичної еміграції, аналізує її політико-правові та соціально-економічні умови життя, дає об'єктивну оцінку ролі української діаспори в утвердженні і розвитку дружби українського народу з трудящими капіталістичного світу. Чільне місце в монографії відведено історії української еміграції в Чехословаччині. В монографії В.Трошинського розкрито причини масової еміграції українців міжвоєнної доби, особливо із західноукраїнських земель, дано глибокий аналіз тенденцій розвитку політичних процесів у середовищі еміграції, в тому числі і в Чехословаччині. Цілий ряд важливих проблем української еміграції 20 – 30-х років порушено в докторській дисертації М.І. Павленка "Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 р. р.).¹⁰ В дисертації зосереджено увагу на особливостях перебування військових формувань Української Галицької Армії (УГА) та Армії Української Народної Республіки у країнах їхнього полону. Однією з таких країн стала Чехословаччина.¹¹

Автор монографії цілком справедливо наголошує, що умови перебування української еміграції в Чехословаччині цілком і повністю залежать від ставлення до неї офіційної влади. Найприхильнішим до української діаспори було ставлення уряду Чехословаччини та її президентства Т.Макарика, які сприйняли українську еміграцію як фактор взаємовигідних зв'язків, хоча й мали певні застереження щодо української незалежності. Уряд Чехословаччини мав свої інтереси щодо української еміграції, в першу чергу намагався використати її проти більшовизму. Не викликає сумніву теза М.І. Павленка, що радянська влада з свого боку вбачала в емігрантах своїх політичних супротивників і доклала максимум зусиль, щоб її знешкодити шляхом політичного розкладу та засобами

діяльності спецслужб. Основна увага при цьому зверталася боротьбі проти петлюрівців.¹²

У науковому доробку М.Павленка значне місце займає питання політики уряду Чехословаччини щодо частини Української Галицької Армії на території Чехословаччини, їх взаємовідносин з центральними та місцевими органами влади. Цій проблемі вчений присвятив ряд наукових публікацій.¹³

Серед українських вчених діаспорознавців провідне місце належить уже згаданому нами доктору історичних наук С.Віднянському. Його науковий інтерес – історія української діаспори міжвоєнного періоду Чехословаччини. Він автор багатьох праць¹⁴, в яких в основному досліджує історію заснування Українського вільного університету (УВУ) – першого українського вузу за кордоном. В науковому багажі С.Віднянського історія дружніх зв'язків між українською емігрантською інтелігенцією та чехословацькими колегами, представниками наукової української діаспори з урядами Чехословаччини, України, політичний портрет президента Т.Макарика як державного, громадсько-політичного діяча, який підтримує тісні зв'язки з українською еміграцією в Чехословаччині. Наукові праці С.Віднянського в основному написані на основі використання багатой джерельної бази, більшість архівних документів ним вперше вводиться в науковий обіг. Відомий український вчений С.Віднянський неодноразово виступав на міжнародних наукових форумах з проблем історії української еміграції в Чехословаччині, підтримує тісні контакти з вченими Чехії, Словаччини, що є важливим фактором плідної роботи в галузі емігрантознавства. Окремі аспекти діяльності українських емігрантських політичних партій в Чехословаччині між двома світовими війнами досліджено в кандидатській дисертації К.В. Іваненко "Структура політичної системи Чехословаччини та її вплив на діяльність українських емігрантських політичних партій між двома світовими війнами".¹⁵ Автор розглядає комплекс питань, пов'язаних з культурним спілкуванням українського, чеського і словацького народів у міжвоєнні роки. Цілком справедливо наголошує, що ці зв'язки протягом 20-30-х років ХХ століття характеризуються міцним і благодотворним взаємовпливом і

взаємовигідним співробітництвом, чому сприяла спорідненість слон"янської мови, культури, побуту, територіальна близькість, опільність історичної долі тощо. В 1999 р. К.В.Іваненко публікує брошуру на що ж тему, в якій висвітлює основні особливості розвитку політичної системи Чехословаччини доби Першої Республіки у контексті її значення для діяльності політичних партій та рухів української еміграції.¹⁶

Аналіз української історіографії засвідчує, що за останнє десятиріччя проблема української еміграції в Європі, в тому числі Чехословаччині все більше привертає увагу молодих вчених різних вузів України – особливо культурно-освітня діяльність української діаспори. В 1997 р. Тетяна Бублик захистила кандидатську дисертацію на тему: "Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині в 20-30-ті роки ХХ століття".¹⁷

Автор дисертації скрупульозно, виважено аналізує наукову спадщину українських емігрантів: С.Дністрянського, С.Рудницького, біографічні нариси про Д.Антоновича, Д.Дорошенка, С.Наріжного, В.Січинського, О.Лотоцького та інших. Вона влучно зауважує, що наукові дослідження української еміграції тривалий час були зосереджені здебільшого в Галичині та країнах Західної Європи, що стосується публікацій радянських істориків на що проблему, то вони переважно мали не науковий, а політико-ідеологічний характер. До речі, т.Бублик правильно акцентує, що і праці вчених діаспори не були позбавлені певного політичного відтінку, в залежності від приналежності їх авторів до тієї чи іншої політичної течії.¹⁸

Цікаву тему кандидатської дисертації захистила в 1999 році Олена Вагіна на тему: "Освітня діяльність української еміграції в країнах Європи (1918-1939 р.р.)".¹⁹ В згаданій дисертації основна увага приділяється аналізу двох взаємопов'язаних проблем: діяльності українських навчальних закладів, створених емігрантами в Європі в міжвоєнний період і громадсько-політичної діяльності еміграційного студентства як безпосереднього учасника навчального процесу. Дисертантка вперше в українській історіографії зробила спробу комплексно дослідити широке коло проблем, пов'язане з освітньою

діяльністю української міжвоєнної еміграції, не обмежуючись територіальними рамками окремої країни.

В дисертації детально проаналізовано процес становлення мережі початкових і середніх навчальних закладів, причини їх занепаду в 30-х роках. Автор наукової роботи вперше визначає поняття "українського еміграційного студентства", подає загальну чисельність його у країнах Європи, беручи до уваги і Чехословаччину, де найкраще була розвинута мережа середніх і вищих навчальних закладів. Дослідниця О.Вагіна дає періодизацію студентського руху в еміграції.²⁰ З її науковими висновками, на думку автора даної статті, необхідно погодитися.

Аналіз сучасної української історіографії про українську еміграцію в Чехословаччині в 20-30-х роках ХХ ст. був би не повний, якщо не згадати праці вчених Закарпаття, таких як В.Пагіря,²¹ І.Сюсько²², М.Болдичар²³, які плідно досліджують проблеми Закарпатської еміграції 20-30-х років ХХ ст. Таким чином, на основі викладеного матеріалу можемо зробити кілька висновків: по-перше, за останнє десятиріччя наукова робота українських вчених по дослідженню історії української діаспори в Європі і, особливо в Чехословаччині, значно активізувалася, чому в значній мірі сприяло відкриття архівних фондів про українську еміграцію і надання дозволу вченим для їх використання. По-друге, тематика наукових публікацій дослідників української еміграції в Чехословаччині у міжвоєнний період засвідчує, що основна увага вченими емігрантознавцями приділяється дослідженню культурно-освітньої діяльності української діаспори в Чехословаччині в розглядуваній нами період.

По-третє, мусимо констатувати, що дослідження історії української еміграції в Чехословаччині у рамках міжвоєнного періоду, на жаль, проводиться однобоко – українськими, чеськими та словацькими науковцями. Відсутні колективні праці з даної тематики, рідко проводяться спільні наукові форуми.

Тому на глибоке переконання автора даної публікації наукову роботу по вивченню історії української еміграції в країнах Європи, в тому числі в Чехословаччині, слід оцінити як

початок формування нового профілю в українській науці – емігрантознавство, доля якого буде залежати від вчених України, а воно заслуговує найсерйознішої уваги.

1. Див. Павленко М.І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади й умови перебування (1919-1924 р. р.). Автореферат на здобуття наук. ст. докт. істор.наук.- К., 2000.- С.3.
2. Виднянський С. Украинская эмиграция в межвоенной Чехословакии: результаты и перспективы научных исследований на Украине // Русская, украинская и белоруская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами.- Прага, 1995.
3. Там же.- С.141.
4. Там же.- С.145.
5. Там же.- С.147.
6. Там же.- С.148.
7. Більш детально про це див. Виднянський С. Згадана стаття.
8. Оберігаючи українську самобутність (Авт.: В.Євнух, Е.Ковальчук, Е.Камінський, В.Трошанський).- К., 1992.
9. Трошанський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціальне явище.- К., 1994.
10. Павленко М.І. Українські військовополонені й інтерновані в таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії. Ставлення влади та умови перебування (1919-1924 р. р.).- Автореферат на здобуття наук. ст. докт.іст.наук.- К., 2000.
11. Там же.-С.3
12. Там же.-С.28.
13. Павленко М.І. Політичне протистояння в середовищі вояків Української Галицької Армії у таборах Чехословаччини // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія історія, економіка, філософія.- 1999.- Вип.3; Його же. Ставлення чехословацьких властей щодо інтернованих частин Української Галицької Армії // Проблеми слов'янознавства.- Львів: Львівський національний університет ім.Івана Франка.- 1999.- Вип.50; Його же. Перебування угруповань Української Галицької Армії на території Чехословаччини// Український історичний журнал.- 1999.- №2; Його же. Інтернаціональні формування УГА у таборах Чехословаччини // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи.- К.:Інститут історії України НАН України, 1999.

14. Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині. Український вільний університет (1921-1945).- К., 1994; Його ж. Масарик про Україну і українців // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки.- К., 1993.- Вип.4; Його ж. Заснування та діяльність Українського вільного університету – першої української високої школи за кордоном (1921-1945) // Український історичний журнал.
15. Іващенко К.В. Структура політичної системи Чехословаччини та її вплив на діяльність українських емігрантських політичних партій між двома світовими війнами. Наукове видання.- К., 1999.
16. Там же.- С.24.
17. Бублик Т.В. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині в 20-30-ті роки ХХ століття // Автореферат дисерт. на здобуття наук. ст. . канд. іст. наук.- К., 1997.
18. там же.- С.3-4.
19. Вагіна О.М. Освітня діяльність української еміграції в країнах Європи (1918-1939 р. р.).- Автореферат дисерт. на здобуття наук. ст. кан. іст. наук.- Запоріжжя, 1999.
20. Там же.- С.2-3.
21. Пагіря В.В. Закарпатці у діаспорі.- Ужгород, 1997.
22. Сюсько І.М. Чехословаччина. В. кн.: Українці в зарубіжному світі. Авт. колектив І.Шлепаков, Г.Буркут та інші.- К., 1991.
23. Болдижар М.М. Закарпаття між двома світовими війнами.- Ужгород, 1996.